

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто економічне підґрунтя виникнення та функціонування права та правових обмежень. Проаналізовано основні напрями формування методології економічної теорії пра-

Find similar papers at core.ac.uk

provided by Institutional Repository of Vadym Hetma

теорії права. Обґрунтовано можливість дослідження права за принципом економічної ефективності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна теорія, право, економічна ефективність права, «провали» ринку, правові обмеження.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается экономическая основа возникновения и функционирования права и правовых ограничений. Анализируются место и роль общей экономической теории, аналитической экономики, правовой экономики и экономики права в формировании методологических принципов экономической теории права. Обосновывается возможность исследования права на принципах экономической эффективности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая теория, право, экономическая эффективность права, «провалы» рынка, правовые ограничения.

ANNOTATION. Economical basis of origin and functioning of right and legal limitations is examined in the article. Main directions of forming of methodology of economic theory of right are analyzed. The place and role of general economical theory, analytical economy, legal economy, institutional economy and economy of right, is determined in forming of methodological principles of economical theory of right. Possibility of research of right is substantiated on principle of economical efficiency.

KEY WORDS: economical theory, law, economical efficiency of law, failure of market, legal limitations.

Постановка проблеми. Економічний розвиток здійснюється під впливом різних суспільних чинників — політичних, правових, соціо-культурних психологічних, демографічних та ін. Довгий час економічна теорія не враховувала їх місце в господарсь-

кій діяльності. Тільки на початку XX століття було чітко усвідомлено, що поведінку економічних суб'єктів не можливо розуміти без урахування цілого ряду позаекономічних факторів. Це призвело, з одного боку, до виникнення нових міждисциплінарних наукових дисциплін — економічна соціологія, економічна психологія, економіка права, а з другого — до використання методології економічної теорії в аналізі неекономічних суспільних інститутів. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що право є найвпливовішим інститутом економічної діяльності. Перспективи подальшого реформування економіки повинні базуватися на верховенстві права як фундаментальної умови функціонування нормальної економіки [1]. Тому економісти виявляють велику зацікавленість у його дослідженні на власній методологічній основі.

Аналіз досліджень у галузі економічної теорії права. Зацікавленість у використанні методології економічної теорії першими виявили правознавці. Наприкінці XIX століття в США виникла течія «правовий реалізм», яка почала вибудовувати підґрунтя взаємовідносин економіки та права. Представники правового реалізму намагалися звернути увагу американських юристів на необхідність використовувати економічну теорію щодо кращого розуміння правовий процесів і відносин. На їх думку, юристи повинні звертати увагу на економічну теорію, оскільки вона може висвітлити природу функціонування права [2 с. 63]. На сьогодні в західних країнах видається дев'ять журналів, присвячених економічному аналізу права, опубліковано велику кількість монографій, підручників, дві багатотомні енциклопедії [3, с. 63]. Але до сьогодні не знайдено системних підходів до визначення економічної теорії права. Останню часто підмінюють іншими назвами: економічний підхід до права, економічний аналіз права, економіка права, економічна теорія і право, економіка і право. Але ці заміники не можна розглядати правомірними. *Основна мета статті* полягає в тому, щоб ввести в теоретико-методологічне поле дослідження економічної теорії — право як особливий суспільний інститут регулювання господарського життя.

Методологічні засади економічної теорії права побудовані на об'єднанні кілька аспектів дослідження, кожен з яких відповідає на конкретні питання. Перший — як виникають і якими повинні бути правові правила, права, норми, закони? На це питання відповідає *економічна теорія* за своєю схемою: об'єктивні економічні явища — протиріччя в основі їх розвитку — інтереси економічні суб'єктів — право (як об'єктивна можливість здійснювати

конкретні дії). Другий — які економічні наслідки можна очікувати (передбачувати) від використання правових обмежень? *Аналітична економіка* відповідає на це питання за своєю схемою — закони функціонування ринку — «провали» ринку — негативні побічні екстерналії — групи спеціальних інтересів — право (як обмеження в процесі розподілу ресурсів). Третій — наскільки правові норми відповідають нормальному і справедливому функціонуванню економічних відносин? Вирішувати це питання бере на себе *правова економіка* за своєю схемою: економічні зв'язки — договірні відносини — протиріччя сторін — справедливість розв'язання конфлікту за допомогою правових норм або закону. Четвертий — чим визначається економічна доцільність правових обмежень (формальних чи неформальних)? *Інституційна теорія* вирішує це питання за такою схемою: право власності — трансакції — трансакційні витрати — контракти — координації економічної поведінки на основі прав власності. П'ятий — як сформувати норми права відповідно принципу економічної ефективності. *Економіка права* (економічний аналіз права) з'ясовує це питання через схему: раціональна економічна поведінка — максимізація корисності або доходу — витрати та результат (переваги) застосування правової норми. Кожний аспект дослідження взаємозв'язків економіки і права використовує свої власні способи аналізу, які перетворюються в методології пізнання економічної теорії права. А всі існуючі напрями дослідження перетворюються в складові економічної теорії права. Розглянемо ці складові детальніше.

Економічна теорія як наука з'являється в умовах індустріального етапу розвитку суспільства, коли система товарно-грошових відносин виокремлюється в особливу сферу життєдіяльності із своїми власними законами розвитку. Економічні відносини, що виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання благ з метою задоволення потреб індивідів і суспільства, підкоряються об'єктивним закономірностям, які діють подібно силам природи, — тобто їх не можна змінювати чи виправляти. Виконуючи певні економічні дії люди приймають рішення відповідно до характеру функціонування об'єктивних законів, що дозволяє їм досягнути бажаних результатів. Об'єктивні закономірності відтворюються у свідомості людей як норма, дотримання якої повинне привести до очікуваного результату. Розуміючи необхідність норми люди виробляють для нормальної діяльності спеціальні правила, дотримання яких дозволяє їм досягнути певного результату. Ці об'єктивно визначені

правила стають *правами*. Під останнім треба розуміти «сукупність методів надання конкретному індивіду «повноважень» обирати будь-який спосіб використання конкретних благ серед класу незаборонених способів використання цих благ» [4, с. 47]. У цьому розумінні право виступає як об'єктивна можливість і доцільність здійснення конкретний дій.

Класична політична економія вивчає всі явища і процеси як форми об'єктивних економічних відносин, на які не впливають вольові рішення людей. Суб'єктивні же уявлення людей є наслідками їх об'єктивного способу життєдіяльності. Розкриваючи економічні та правові сторони суспільних процесів, К. Маркс підкреслював, що юридичні форми, в яких економічні угоди виявляються як добровільні дії учасників, — це «юридичні форми, будучи тільки формами, не можуть самі визначити цього змісту угод. Вони тільки виражають його» [5, с. 94]. Поки економічні відносини носять достатньо простий характер, суб'єкти самостійно формують свої повноваження і обирають конкретні способи використання економічних благ. Це означає, що право виступає як природна внутрішня установка економічної діяльності людей. По мірі ускладнення економічних зв'язків між суб'єктами все більше виникає потреба в усвідомленому упорядкуванні їх дій за допомогою юридичного закріплення волевиявлення господарюючих суб'єктів. Найкращим чином це може зробити держава, яка не тільки санкціонує законодавчі норми, але захищає і примушує їх виконувати всіх, хто потрапляє в сферу законодавчого поля.

Це перший крок на шляху міждисциплінарного підходу до поєднання економіко-правових відносин. Але в межах цього підходу кожна наука зберігає власний предмет і методологію дослідження, а об'єднання інтересу відбувається шляхом виявлення економічною теорією об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків в економіці, для яких право створює адекватний спосіб упорядкування. Науковий потенціал і практичне використання такого об'єднання достатньо високі. Право не може ігнорувати дію об'єктивних закономірностей і самостійно формувати правову конструкцію господарства. Крім того, право не ставить за мету розкриття тих внутрішніх протиріч, що забезпечують функціонування економіки. Це пряме завдання економічної теорії, методологія якої дозволяє виявляти та аналізувати об'єктивні протиріччя, що визначають необхідність появи тієї чи іншої функціональної форми. Останні реалізуються через інтереси певних суб'єктів, які отримують конкретний *інституційно-економічний*

статус (права і зобов'язання) та ініціюють правовий простір своєї власної діяльності.

Новий рівень пізнання права здійснюється в межах **аналітичної економіки** (економікс), предметом дослідження якої є економічна поведінка людей, що спрямована на максимальне задоволення потреб в умовах обмежених виробничих ресурсів. Об'єктивний розвиток суспільства довів, що при певному розвитку виробничих сил найкращим чином розв'язання протиріччя між необмеженими потребами і обмеженими ресурсами відбувається в ринковій економіці, в якій основними елементами координаційного механізму стають конкуренція і ціни. Аналітична економіка досліджує ринок як найдосконалішу багатоскладну систему відносин, завдяки якій взаємно урівноважуються різноманітні індивідуальні, вільно обрані рішення. Вважається, що конкурентний механізм на основі цінових домовленостей спроможний забезпечити високу ефективність використання та розподілу ресурсів на основі будь-якого первісного формування прав власності. Але є такі ситуації, при яких ринок не спроможний самостійно досягти ефективності розподілу ресурсів. Такі особливості ринку визначають як «неспроможність», «провали», «банкрутство» ринку. «Провали» ринку пов'язані із власними об'єктивними закономірностями ринкового механізму. Приміром, максимізація прибутку на основі позитивного ефекту від масштабів виробництва стимулює створення великих підприємств, які на певному етапі розвитку отримують монопольну владу на ринком, тобто мають здатність суттєво впливати на ринкові ціни, заважаючи при цьому нормальному механізму конкуренції. Для запобігання руйнування раціонального розподілу ресурсів виникає необхідність встановлення певних обмежень правового характеру у вигляді антимонопольного законодавства. Ці правові обмеження стають альтернативними варіантами ефективного розподілу ресурсів суспільства.

«Банкрутство» ринку найпомітніше при виникненні зовнішніх (побічних) ефектів (екстерналій), коли дії одного суб'єкта впливають позитивно або негативно на інших людей. У першому випадку суб'єкти отримують вигоду, що не обумовлена умовами угоди. Оскільки загальне багатство при цьому збільшується, це не стимулює потреби в формуванні права на позитивний ефект. Хоча, якщо цього забажає власник, він може самостійно ініціювати це право, якщо знайде для цього прийнятний спосіб перетворення позитивних ефектів у приватні витрати тих суб'єктів, які ними користуються. У другому — виникають витрати щодо

запобігання шкідливого результату (негативного побічного ефекту). Якщо на побічні ефекти чітко встановлені права, то кожен суб'єкт може визначити їх цінність, що буде реалізовуватися через цінові параметри. В системі понять аналітичної економіки право стає способом обмеження, який компенсує недоліки ринкової економіки і допомагає їй відтворювати конкурентні переваги. При цьому аналітична економіка починає виявляти економічну суть правових обмежень, що виявляється в їх впливі на ціни, наявності альтернативних витрат, у змінах попиту та пропозиції економічних ресурсів. Судові рішення стають допоміжним способом досягнення ринкової ефективності, а критерієм застосування правових норм виступає економічний результат від їх використання. Аналітична економіка надає економічній теорії права свою методологію пізнання побічних екстерналій з метою обґрунтування способів інтерналізації зовнішніх негативних ефектів, тобто їх перетворення в приватні витрати, які економічні суб'єкти будуть вимушені враховувати при прийнятті рішення. Інтерналізація зовнішніх ефектів може здійснюватися шляхом судових рішень про компенсацію шкоди, прямого державного регулювання (тобто встановлення межі дозволеної поведінки для тих хто наносить шкоду), введення корегуючих податків і субсидій, встановлення виключних прав власності (що дозволяє знайти згоду за допомогою використання цінового механізму).

Актуалізація ідеї створення правової держави спонукав правову спільноту до включення в арсенал юридичної науки нових понять і постійних змін у політиці законодавства. Юристи започаткували появу особливого наукового ракурсу дослідження взаємовідносин економіки і права, що оформлюється в понятті «правова економіка». Остання вивчає теорію правової організації економіки, шляхи її удосконалення, закономірності розвитку правової діяльності [6, с. 52]. Право стає особливим видом діяльності, за допомогою якої створюються та застосовуються обов'язкові норми і ненормативні (індивідуальні) юридичні засоби для забезпечення державним примусом упорядкованості виробничої, обмінної діяльності людей для досягнення необхідного результату. **Правова економіка** розглядає економічні відносини, які вже набули завершеної (сталої) форми у взаємовідносинах між економічним суб'єктами. Ці відносини потребують визначення правових меж і масштабів законодавчої діяльності щодо отримання необхідного результату в процесі здійснення цілеспрямованих економічних дій. Економічна поведінка завжди реалізується через вольові акти, які персоналізують індивідуальні права та обов'язки. Все це

оформлюється в конкретну правову конструкцію, цілісність якої забезпечується певним рівнем законності тобто здатністю всіх суб'єктів, що задіяні в економічній діяльності (в тому числі і посадових осіб) виконувати юридичні правила. Основною правовою формою економічних відносин стає договір (угода, правочин), який «усе рівно, закріплений він законом або ні, — є вольовим відношенням, в якому відображається економічне відношення» [5, с. 94]. Тому правова економіка вивчає механізм договірної організації (як між окремими суб'єктами, так і органами законодавчої влади), а саме, яким чином сторони угоди повинні реалізувати свої інтереси, одночасно не порушуючи інтереси інших суб'єктів.

Суб'єкти стають економічним агентами, коли вони вступають у певні договірні відносини (приміром, людина стає боржником тільки у відношенні до кредитора), що потребують дотримання спеціальних стандартизованих правоформуючих умов. Тим самим договір стає способом розв'язання протиріч між приватними індивідуальними інтересами окремих суб'єктів і стандартизованими умовами організації їх економічних взаємодій. Основним критерієм правового оформлення різноманітних угод стає дотримання принципу справедливості, за словами Ф. Енгельса, — «найабстрактнішого виразу самого права» [7, с. 273], що відображає його генетичне походження. Право — це справедливість, що закріплена в нормах законах. Це означає, що доцільність «правильних» економічних дій виявляється на основі їх відповідності встановленим нормативним або ненормативним вимогам — закону чи договору. Правова економіка як складова економічної теорії права ставить за мету визначення наскільки справедливим є виконання тих чи тих економічних зв'язків. Її основна увага сконцентрована на визначенні «нормального» та «правильного» функціонування економічних і господарських процесів відповідно до узагальнених стандартів.

Інституційна економіка розглядає економічні зв'язки як трансакції, в процесі яких відбувається формування, обмін, розподіл прав. Витрати на здійснення трансакцій визначають цінність придбання економічних благ. Іншими словами, правова система забезпечує такий розподіл прав, до якого за відсутності трансакційних витрат підводив би ринок. Трансакційні витрати (гроші, час, зусилля, що необхідні для прийняття та здійснення рішення) об'єктивно визначають правові режими використання обмежених ресурсів, забезпечують ефективніші правила їх використання. Трансакції здійснюються не тільки між рівноправними

суб'єктами (транзакції угод), але також і між суб'єктами, що знаходяться в асиметричному правовому положенні (транзакції управління). Приміром прийняття закону слід розглядати як угоду в умовах ієрархічної системи, де держава отримує право прийняти рішення внаслідок делегування їй частини повноважень в обмін на певну очікувану корисність (приміром, надання соціального порядку). Коли між сторонами транзакцій виникає протиріччя і вони не можуть їх самостійно вирішити виникає необхідність у транзакції раціонування, в процесі якої тільки одна сторона (приміром на основі судового рішення) має виключне право отримати вигоду або переваги. В цьому аспекті, рішення суду стосовно спору, що виникає між діючими суб'єктами, призводить до розподілу права між ними, за допомогою чого відбувається розподіл ресурсів на користь однієї із сторін [7, с. 142].

Інституційна економіка вперше виокремлює в спеціальний об'єкт дослідження опортуністичну поведінку, тобто таку, в якій одна із сторін угоди на основі асиметричної та неповної інформації ухиляється від попередніх домовленостей з метою отримання додаткових переваг за рахунок зачіпання прав партнера. Методологія дослідження опортуністичної поведінки є основою в пізнанні різного роду правопорушень і злочинів.

Концептуальний каркас *економіки права* передбачає, що правові обмеження, подібно ринку, стають механізмом розподілу обмежених ресурсів. Якщо на ринку суб'єкти здійснюють добровільні угоди, то в правовій системі — їх дії носять примушений характер, що витікає із умов укладеної угоди, або пов'язано із діями закону. Незалежно від того, чи є поведінка суб'єктів добровільною чи вимушеною вони діють як раціональні максимізатори (наприклад, порушувати або не порушувати закон, збуджувати або не збуджувати судовий позов) чи то корисності, чи то багатства. Необхідність підкорятися певним правовим обмеженням виникає тоді, коли ринкові витрати обміну стають надто високими, що зменшує переваги володіння чи користування певними благами, або зовсім унеможливають їх споживання. Вважається, що суди при винесенні ухвал повинні слідувати (відтворювати) ринковій логіці, виявляючи кому перейшло б право в умовах низьких транзакційних витрат. Такий підхід може здаватися не завжди відповідає принципу раціональності. Але по зауваженню Р. Познера, не варто дивуватися з того, що в світі обмежених ресурсів поведінка, що веде до їх розтрачування, починає оцінюватися суспільством як «несправедлива» і «аморальна», а значить і несправедлива [9 с. 21]. Методологія економіки права дозволяє вирішити протиріччя між справедливістю та ефективні-

стю за допомогою різних критеріїв. Найпоширенішим є використання *критерію ефективності по Парето*, згідно з яким рішення суду (або закон) слід визначити як ефективне, якщо поліпшення стану хоча би одного із членів суспільства не призводить до погіршення стану жодного із залишених його членів. Так, ефективність базується на принципі процесуальної справедливості. Згідно *критерію Колдора—Хікса* стан суб'єкта (А) є переважним відповідно до стану суб'єкта (В), якщо ті, хто отримують вигоду від переходу до стану А можуть компенсувати збитки тих, хто їх отримав від цього переходу і все рівно залишитися у вигаши. З практичної точки зору критерій Колдора—Хікса вимагає порівняння вигод однієї групи з втратами іншої. Досягнення цього критерію передбачає можливість (але не обов'язковість) повної (або неповної) компенсації втрат певним суб'єктам. Якщо критерій ефективності за Парето та Кондора—Хікса зорієнтовані на максимізацію корисності і багатства, то *критерій Ролза* дозволяє враховувати вплив несправедливого розподілу на добробут суспільства. Згідно цього критерію сукупний добробут суспільства оцінюється як добуток корисностей, що отримують його члени. За Ролзом справедливе облаштування суспільства відбувається тоді, коли ніхто не міг би впливати на чисто приватні інтереси кожного індивіда. Цей критерій доцільно використовувати тоді, коли втрати при найгіршому результаті значиміші або мають найбільшу величину, чим вигаши при найкращому випадку. В правовій практиці використовується «формула Хенда», відповідно до якої суб'єкт несе юридичну відповідальність за аварію, тільки в тому випадку, якщо би він міг її попередити за допомогою заходів застереження, які коштували би менше ніж очікувані витрати (вірогідність, помножену на збиток) аварії. Це цілком очевидно відповідає економічному підходу до права, оскільки «людина карається тільки в тому випадку, якщо вона діяла неефективно і не вжила виправданих з точки зору витрат заходів застереження» [10, с. 461].

Використання принципу максимізації в поведінці суб'єктів правових відносин потребує визначення параметрів ефективності при прийнятті рішення. Ці параметри визначаються витратами (які в правовій системі приймають форму штрафів, компенсацій, судових заборон, кримінальних покарань, тюремного ув'язнення) та вигодами (доходи чи отримання певних переваг).

Економіка права виявляє інтерес не тільки в вирішенні питання — які норми є ефективнішими, але і в зворотній постановці: як змінюються правові норми під впливом економічних чинників? [11, с. 25]. Прийняття юридичної норми уявляє собою лише відправний пункт процесу введення його в правове середо-

вище. Для того щоб закон (підзаконний акт) буди діючими та дієвими, необхідні витрати ресурсів (як держави, так і окремих індивідів) на доведення інформації до тих, кого це стосується, виконання та контролю за наслідками дії цих правових норм. Ці трансакційні витрати носять як індивідуальний, так і суспільно-необхідний характер. Закон повинен сприяти зниженню трансакційних витрат, з тим, щоб усунути штучні бар'єри на шляху добровільного його виконання. В разі, коли трансакційні витрати стають занадто високими, індивіди починають їх економити (приміром, не сплачують податок, який є ціною легальної діяльності, або не реєструються в якості підприємців), тим самим їх поведінка перетворюється на кримінальну. Значні відхилення в розмірі індивідуальних трансакційних витрат свідчать про недосконалість і неефективність правової норми.

Якщо в уже згаданих напрямках економіка і право розглядаються як окремі науки з притаманними їм предметом і методом, то в поведінковій (інституційній) економічній теорії починається процес формування особливого предмету дослідження.

Якщо основним питанням традиційної інституційної економіки були — яким чином права власності впливають на економічну поведінку, розміщення ресурсів і досягнення рівноважного стану, то в середині 1960-х рр. інституційна економіка почала виявляти новий інтерес до дослідження права, розв'язуючи питання — яка економічна логіка стоїть за правовими нормами, що регулюють виробництво і обмін, і під впливом чого змінюються ці права? Це виокремило в межах інституційної (а потім неоінституційної) економіки спеціальний розділ — економіка права, яка вперше виникла в країнах з переважно розвинутим прецедентним правом. Вважається, що дотримання принципу ефективності стосується насамперед системи загального права, що представлено у вигляді прецедентів (попередніх рішень по аналогічних справах), що створюються вищими судами. В цій системі складається своєрідний ринок прецедентів, що забезпечує їх природний відбір: неефективні прецеденти рано чи пізно витісняються ефективними. Це пов'язано із тим, що потік позовів буде інтенсивніший у тих випадках, коли діють неефективні прецеденти, оскільки їх заміна на ефективних дає додатковий чистий приріст у добробуті. Частіше піддавшись випробуванням, неефективні прецеденти мають менше шансів на виживання і тому неспроможні стримуватися тривалий час. Це цілком зрозуміло, оскільки пошук індивідуально визначеного прецеденту для розв'язання конфлікту за допомогою суду дійсно повинно відповідати економічній доцільності.

Висновки. Економічна теорія права розширює теоретико-методологічне поле економічної науки. За своїм характером економічна теорія права — це інтегрована економіко-правова галузь науки, яка спрямована на створення та розробку нової конструкції права. Основні поняття та положення економічної теорії права можливо розглядати як доктринальні джерела права, що можуть бути застосовані для вибору правових рішень з урахуванням їх економічної ефективності. Перспективи подальшої розробки методології економічної теорії права полягає в її пристосуванні к практиці кодифікаційного права, яке застосовується в Україні.

Література

1. Верховенство права как фактор экономики: международная коллективная монография; под ред. Е.В. Новиковой, А.Г. Федотовой и др. — М.: Мысль, 2013. — 673 с.
2. *Бальсевич А.* Экономика права: предпосылки возникновения и история развития / А. Бальсевич // Вопросы экономики. — № 12. — 2008. — С. 60–71.
3. *Одинцова М.И.* Экономика права: учеб. пособие / М.И. Одинцова. — Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд.дом ГУ ВШЭ, 2007. — 430 с.
4. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон : пер. с англ. — М.: Дело, 2001. — 408 с.
5. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1, кн.1 Процесс производства капитала / К. Маркс // К. Маркс и Ф.Энгельс. — Соч. т. 23. — М.: Политиздат. 1960. — 907 с.
6. *Пугинский Б.И., Сафиуллин Д.Н.* Правовая экономика: проблемы становления / Б.И. Пугинский, Д.Н. Сафиуллин — М.: Юрид. лит., 1991. — 240 с.
7. *Энгельс Ф.* К жилищному вопросу / Ф.Энгельс // К.Маркс и Ф. Энгельс. — Соч. т. 18. — 807 с.
8. *Шаститко А.Е.* Неоинституциональная экономическая теория / А.Е. Шаститко — М.: Экономический факультет, ТЕИС, 1998. — 424 с.
9. *Posner R.* Economic Analysis of Law / Posner R. — Boston: Little, Brown. — 2ed. Ed. — 1977. — 879 p.
10. *Фридмен Д.* Право и экономическая теория / Д.Фридмен // Экономическая теория : пер.с англ. / Бозеруп Э., Кайндлбергер Ч., Ослон М. и др.; под. ред. Дж. Итуэла, М. Милгейта, П. Ньюмена. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 931 с.
11. *Тамбовцев В.Л.* Право и экономическая теория / В.Л. Тамбовцев: учеб. пособие. — М.: ИНФРА, 2005. — 224 с.

Статтю подано до редакції 18.01.14